

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣ. ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ

(ΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΒΟΣΝΙΑΣ)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β. ΤΟΥΛΙΑ Δ. Θ.

Ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον συνέχειαν καὶ ἀναγκαίαν συμπλήρωσιν τῆς ἐκδοθείσης προσφάτως διατριβῆς ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ χαρακτήρ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βοσνίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα» ἢ βραχυτάτη αὕτη συμβολὴ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ αἰνιγματώδους προβλήματος τῆς Ὁρθοδόξιας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας, ὅπερ συναποτελεῖ καὶ λίαν σπουδαῖον καὶ σκοτεινότατον σημεῖον ἀκόμη καὶ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τῶν Σλάβων.

Ἡ προβληματικότης αὕτη ἔγκειται εἰς τοῦτο: ἂν καὶ κατὰ πόσον ἡ Μεσαιωνικὴ αὕτη Ἐκκλησία, περιβαλλομένη ἐπὶ αἰῶνας (11ου—15ου) ἀπὸ τὸν διπλοῦν φραγμὸν καὶ τὸ παραπέτασμα τῆς ἀνεξαρτησίας της, ἦτοι τῆς Ἐθνικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς αὐτοκυριαρχίας ἂν ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἦτο καθαρῶς ὀρθόδοξος ἢ εἶχεν ἐμπλακὴ εἰς τὰ δηλητηριώδη δίκτυα καὶ τὰς ἀμφιβόλους παγίδας τῆς ἀκμαζούσης τότε ἐπαράτου αἰρέσεως τῶν Βογομήλων, «ὃν ἡ ὑπόστασις τῶν ὀμμάτων σαθρὰ ἔστιν καὶ... νοσοῦντες τὰς ψυχὰς ἐνιδεῖν ταῖς τῆς θεότητος ἀκτίσιν οὐ δύναται... διότι... ὁ Θεὸς (τοῦ αἰῶνος τούτου) ἐτύφλωσεν τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων τούτων εἰς τὸ μὴ ἀνύσασαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὃς ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ». Τὸ γεγονὸς δὲ τῆς ἐλλείψεως ἀμέσων ἱστορικῶν πηγῶν καὶ τῆς ὑπάρξεως τεκμηρίων καὶ πληροφοριῶν ἱστορικῶν ἀντιφατικῶν ὅμως καὶ ἀλληλοσυγκρουμένων ἐπὶ αἰῶνας συνετέλεσαν εἰς τὴν εὐλογον διαίρεσιν τόσον τῶν εἰδικῶς ὅσον καὶ τῶν γενικώτερον ἀσχοληθέντων μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐρευνητῶν εἰς δύο ἀντιπάλους μερίδας καὶ ομάδας ἀντιθέτους ἀλλήλων¹.

Τὰ κυριώτερα τῶν σημείων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τοὺς σκοπέλους ἐφ' ὧν προσκρούουσιν οἱ εἰδικοί ἐρευνηταὶ πρὸς λύσιν τοῦ αἰνίγματος καὶ ἐφ' ὧν ἐδράζονται ὡς νομίζουσι ἀσφαλῶς καὶ στερεῶς οἱ ἐκδεχόμενοι τὴν Μεσαιωνικὴν ταύτην Ἐκκλησίαν ὡς Ὁρθόδοξον εἶναι: Α') Ἡ ὑπαρξίς χειρογράφων μνημείων ὡς τῶν κρατικῶν Ροβελία², ἐν αἷς ἀναφέρονται σαφῶς αἱ χαρακτηριστικαὶ φράσεις *u imia Oca, Sina i Sviatomu duha κ. λ. π.*, δι'

1. Migne 104, 1261.

2. Β'. Κορ. δ, 4.

3. Γ. Τούλια ἔ. ἀ. σελ. 18.

4. Αὐτόθι σελ. 12.

ὄν δύναται ἐκ πρώτης ὄψεως σαφῶς νὰ συμπεράνη πᾶς τις, ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν ἄλλης τινὸς παρὰ τῆς Ὀρθοδόξου καὶ μόνον Ἐκκλησίας πιστοὶ καὶ ὀπαδοί,

Β') Αἱ συναφεῖς καὶ παρόμοιαι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἐπιτυμβίων συνήθως πλακῶν καὶ τάφων ὡς τῶν λεγομένων «Ἑλληνικῶν τάφων»¹, ὄν ὑπάρχει πληθώρα οὐ μόνον εἰς Βοσνίαν ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας Σλαβικὰς χώρας,

Γ') Τὸ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἀλλαχοῦ συναντώμενον καὶ σημειούμενον σχῆμα τοῦ Σταυροῦ,

Δ') Ἡ ἀνέγερσις ναῶν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας, καὶ Ε') Ὁ ὑπ' αὐτῶν σεβασμὸς τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, ἢ ὑπαρξίς ἑορτῶν κ. ἄ.

Ἐδρῖσκονται ἐν πλήρει δικαίῳ οἱ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω τεκμηρίων ἱστορικοὶ ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦσιν, ἢ καὶ δὲν λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν τὴν ὅλην συμπεριφορὰν, ἀλλὰ καὶ προπαντὸς τὴν συστηματικὴν μέθοδον τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἀντιπροσώπων τῆς ἐν λόγῳ αἰρέσεως πρὸς ἐξάπλωσιν καὶ ἐμπέδωσιν τῆς πολωνύμου καὶ φοβερᾶς θρησκευτικῆς ἀλλὰ καὶ κοινωνικῆς ταύτης νόσου τοῦ Μεσαίωτος. Ἄλλως τε εἰς τὴν φορὰν καὶ τὴν πρόοδον τόσον τῶν θρησκευτικῶν κινήσεων καὶ μεταρρυθμίσεων, ὅσον καὶ τῶν κοινωνικῶν ρευμάτων καὶ συστημάτων πάσης ἐποχῆς καὶ χώρας, δεόν νὰ ἐνδιατρίβῃ τις εἰς τὴν ἔρευναν ὄχι μόνον τῶν μέσων καὶ τῶν μεθόδων, ὡς καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ὀργάνων, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται ταῦτα διὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐξάπλωσίν των, ἀλλὰ πρὸ παντὸς καὶ κυρίως, οἱ σκοποὶ καὶ μάλιστα οἱ ἀπώτεροι τούτων καὶ τὰ γνήσια ἰδανικά, ὑφ' ὧν ἐμφοροῦνται οὐχὶ οἱ τυφλῶς καὶ ἀδαῶς ὑπακούοντες εἰς τοὺς ἀρχηγούς των, ἀλλ' ὑφ' ὧν οἱ οὗτοι οἱ ἰθύνοντες ἀνώτατοι ἡγέται ἐμφοροῦνται, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδραζόμενοι κελεύουσιν ἐκάστοτε ἀναλόγως τῶν καιρικῶν καὶ καταλλήλων δι' αὐτοὺς συνθηκῶν καὶ περιστάσεων.

Ἡ ὑποουλότης καὶ ἡ ὑποκρισία τῶν ἀρχηγῶν τῆς αἰρέσεως ταύτης ἦτο ἄνευ προηγουμένου καὶ εἰς ὕψιστον βαθμὸν χαρακτηριστικὴ. «Τοῦτο γὰρ ἐστὶν τὸ περισπούδαστον τὸ μὴ τὰς (πραγματικὰς) τελετὰς αὐτῶν καὶ τὰς αἰρέσεις εἰς πάντας καὶ τοὺς παρ' αὐτοῖς οἰκείους, οὐπω λέγω τοὺς ξένους, αὐτῶν δημοσιεύσθαι· ἀλλὰ καὶ εἰς ὀλίγους, οὓς ἂν ἴδοιεν παρ' αὐτοῖς τελειωτέρους τὴν ἀσέβειαν»². Μάλιστα ὑπάρχει κατηγορηματικὴ καὶ σαφεστάτη παρώτρυνσις τῶν τότε ἀποκαλυπτόντων, κατόπιν πολλῶν ἐπιφυλάξεων καταλλήλων καὶ μεθόδων προσεκτικῶν, τοὺς ἐπικινδύνους ὀπαδοῦς τῆς αἰρέσεως ταύτης. Οὗτοι συνίστων εἰς τοὺς χριστιανούς ἀδελφοὺς νὰ προφυλάσσωνται ἐκ τῶν πονηρῶν Βογομήλων³: «Μὴ ἀπλῶς διακεισθε

1. Truheika : Starobosanski mramori... Glas. Serajevo σελ. 386 ἑ.

2. Migne τ. 104 σελ. 1252.

3. Τοιοῦτος εὐσυνείδητος χριστιανὸς ὑπῆρξε μοναχὸς τις τῆς Μονῆς Περιβλέ-

ἀδελφοί, συμβουλευέουσι οὗτοι τοὺς χριστιανούς, πρὸς τοὺς τοιούτους ἀσεβεῖς αὐτοὺς λέγοντας Πατέρα Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα πιστεύειν. Πᾶσαι γὰρ αἱ αἱρέσεις τὸ αὐτὸ λέγουσιν καὶ Παυλικιανοὶ καὶ αἱ λοιπαί· ὅμως οὗτοι οἱ Βογομήλοι οἱ ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι ἔχουσιν ἰδίαν Τριάδα. Πατέρα ὀνομάζουσι τὸν ἄρχοντα τοῦ σκότους, τ. ἔ. τὸν διάβολον, κατὰ τὸ σχετικὸν χωρίον (Ἰωάν, ε, 44), Υἱὸν τὸν τῆς ἀπωλείας, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ τῆς πονηρίας, καὶ χριστιανούς ἐαντοὺς ἐπιφημίζουσιν¹. Κατ' ἄλλους δὲ οἱ πολυώνυμοι οὗτοι αἱρετικοὶ (Μασσαλιανοὶ-ἐνθουσιασταὶ-Βογομήλοι) ἐδέχοντο τὴν Τριάδα ταύτην, πλὴν τῆς Ζωαρχικῆς Τριάδος, «...ἐπικαθημένην τῷ ὑπερτάτῳ τῶν ἑπτὰ οὐρανῶν κατὰ τὴν βδελυρὰν καὶ ψευδεπίγραφον Ἡσαίου δρασιν»².

Μὴ δ' εἶπη τις ἐνιστάμενος, ὅτι ἐν Βοσνίᾳ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐλάβανον χώραν δημοσίᾳ αἱ διαπιστώσεις αὗται τοῦ πρὸς τὴν Ἁγίαν Τριάδα σεβασμοῦ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀνεξαρτήτου ταύτης Ἐκκλησίας, καθότι οἱ Βογομήλοι «... οὐδὲ καὶ αὐτοὶ οἱ παρὰ τῶν ἀθέων μαθητευόμενοι ἠδύναντο συντόμως ταύτην τὴν μιὰρὰν ἐπινοῆσαι ἀσεβείαν... ἀλλὰ κατόπιν πολλῆς ἐξασκήσεως... ὅρκους αὐτοῖς ἀπαιτοῦσι τοῦ μὴ δῆλα τοῖς πολλοῖς ποιῆσαι τὰ παρ' αὐτῶν διδασκόμενα³. Εὐνόητον ὄθεν τυγχάνει, ἀφ' ἐνός μὲν τὸ γεγονὸς τῆς εὐκόλου μεταβολῆς τῆς στάσεως καὶ συμπεριφορᾶς τῶν αἱρετικῶν Βογομήλων—Παταρένων καὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ των δίκην χαμαιλεόντων, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τούτου ἀκριβῶς, ἀφ' ἑτέρου τῆς δυσκόλου καὶ σχεδὸν ἀδυνάτου ἀποκαλύψεως τῶν πραγματικῶν ὁπαδῶν τῆς αἱρέσεως ὑπὸ τῶν ἄλλων χριστιανῶν καὶ μάλιστα τῶν ἀπεσταλμένων κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἐν Βοσνίᾳ συστηματικὰς ἐπεμβάσεις τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῆς. Ἐπίσης ἀνεξήγητος γίνεται ἤδη ἡ αἰνιγματικὴ στάσις τοῦ περιωνύμου Kulīn ἡγεμόνος τῆς ἀνεξαρτήτου τότε Μεσαιωνικῆς Βοσνίας, διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀποστολῆς εἰς τὴν Ρώμην τοῦ Μητροπολίτου τοῦ Dubronnik μέ τινας Βογομήλους kztianine ἀπλοῦς καὶ ἀμορφώτους Ἰσως (θρησκευτικῶς) ἀνθρώπους, ἐξ ὧν ἦτο ἀδύνατος ἡ Παπικὴ Ἐκκλησία νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν τῆς αἱρέσεως ἐν Βοσνίᾳ⁴. Ἐπίσης

Περιβλέπτου Εὐθύμιος καλούμενος «καθὼς ἐξ αὐτῶν τῶν διδασκάλων (τῆς αἱρέσεως) ὑποκριθεὶς μαθητοῦ προσώπειον ἐδιδάχθη καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ Συμεῶν (τινος) πλανηθέντος ὑπ' αὐτῶν τῶν αἱρετικῶν καὶ πάλιν μεταμεληθέντος» Migne τ. 131 σελ. 56.

1. Migne Αὐτόθι σελ. 57.

2. Thalloszy: Prilozi k' obiasnieny.. (Codex Theol. Craec.) σελ. 223.

3. Migne, αὐτόθι σελ. 56.

4. Πολὺ πιθανὸν οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι εἰς Ρώμην ἐνθα μετέβησαν πρὸς παραπλάνησιν τῶν ἐξεταστῶν των νὰ ἠρνήθησαν δι' ἀναθεματισμῶν μάλιστα τὴν αἴρσιν των ταύτην ὡς τοῦτο ἦτο σύνθετος παρ' αὐτοῖς καὶ τοῖς Μανιχαίοις. Ὑπάρχει τρανώτατον παράδειγμα χαρακτηριστικῆς ὑποκρισίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκ-

σαφής και εὐεξήγητος ἀποβαίνει ἢ εὐκόλος μεταστροφή και ὁ συστηματικὸς ἔλιγμος τοῦ ἡγεμόνος Kotromanic ἀναλόγως τῶν συμφεροντολογικῶν και πολιτικῶν περιστάσεων και συνθηκῶν. Ἄλλὰ περισσότερον σαφής και διαυγής ἀποβαίνει, ἔνεκα τῆς ἀνωτέρω διαπιστώσεως, ἢ συμπεριφορὰ και ἡ τύχη τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου τῆς Βοσνίας, ὅστις ἀσπασθεὶς τὴν αἴρεσιν παρητήθη τῆς ἐπισκοπικῆς ἕδρας του¹. Καὶ διεβεβαίου μὲν ὁ ἀποσταλεὶς εἰς Βοσνίαν ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα ἐπίσκοπος Ἰάκωβος, ὅστις συνωδεύετο ὑπὸ τῶν περιφήμων μοναχῶν τῶν Δομινικανῶν², ὅτι οὗτος «*ex simplicitate asserit se pecasse*», ἀλλὰ ἡ διαπίστωσις αὕτη θὰ ἦτο πραγματικὴ ἐὰν και ἐφ' ὅσον ὁ ἐπίσκοπος οὗτος ἀνέκτα και πάλιν τὴν προηγουμένην θέσιν του, τὴν ὁποίαν κατέλαβεν ὁ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Φρειδερίκου, ὁ Γερμανὸς τὸ γένος, ἐπίσκοπος Ἰωάννης, Δομινικανός. Πλὴν ὁμως οὐδαμοῦ ἀναφαίνεται ἀκόμη και ἡ μεταμέλεια τοῦ εἰρημένου Λατίνου ἐπισκόπου τῆς Βοσνίας, ὅπερ θὰ ἐδικαιολόγει τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὡς ἄνω δῆθεν αἰτίας και ἀφορμῆς τῆς προσχωρήσεώς του εἰς τὴν ἐν λόγῳ αἴρεσιν. Ἐξ ἄλλου ὅλαι αἱ δυαρχικαὶ αἰρέσεις ὡς ὁ Μανιχαϊσμός κ. ἄ. ὑπέσχοντο κατηγορηματικῶς τὴν δῆθεν λύσιν ὅλων τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ κόσμου και ἔνεκα τούτου ἀκριβῶς και αὐτὸς ὁ μέγας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Πατὴρ Αὐγουστίνος εἶχε προσχωρήσει εἰς τοὺς κόλπους τῆς αἰρέσεως ταύτης (τοῦ Μανιχαϊσμοῦ) ἐπειδὴ ἐνόμιζεν, ὅτι θὰ διελεύκανε τὰ ἀπασχολοῦντα διαρκῶς τὸν νοῦν του προβλήματα. Ἄλλὰ κατανοήσας τὴν ἔλλειψιν οἰασδήποτε πραγματικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἰς τὸν Μανιχαϊσμὸν και πρὸ παντὸς κατιδὼν τὴν ὑφισταμένην ἐν αὐτῷ μεγάλην ἀνηθικότητα ἐπέστρεψε μεταμεληθεὶς εἰς τοὺς κόλπους τῆς μιᾶς ἀγίας και ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας,— ὅπερ δὲν φαίνεται νὰ ἔπραξεν ὁ μνημονευθεὶς Λατίνος ἐπίσκοπος—διὰ τῆς περιωνύμου ἐκείνης προτροπῆς *tole et lege* κατόπιν τῆς ὁποίας ἀνέγνωσε τὸ γνωστὸν ἀποστολικὸν χωρίον³.

Ἡ τάξις ὁμως τῶν τελείων τῶν *Svrseni, Perfecti*, τῶν διδασκάλων και αἰρεσιαρχῶν ἦτο κεκορησμένη ἐκ τοῦ πόματος τῆς πλάνης και τῆς ὑποκρισίας. «...ἐκεῖνοι γὰρ οἱ μαροῖ, ὅτε τινὶ ἐξ ἀρχῆς διαλέγονται, χρηστὸν σχηματίζονται ἔχειν τὸ ἦθος και πάντα τὰ παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς

κλησίας, καθ' ὃ ὁ Βασιλεὺς Λέων Ἰσαυρος (717—40) μεταστέλλεται τὸν αἰρεσιάρχη τῶν Μανιχαίων Τιμόθεον και παραπέμπει αὐτὸν πρὸς τὸν Πατριάρχην τῆς Κων/λεως Ἀναστάσιον (;) ὅστις ἐρωτῶν τοῦτον διατι ἠρνήθη τὴν ὀρθὴν πίστιν, ἐκεῖνος δι' ἀναθεματισμῶν ἐπανειλημμένων ἠρνεῖτο πάντα ταῦτα μετὰ τοιαύτης πειστηκότητος ὥστε νομισθεὶς ὡς ἀνάιτιος κακοῦ και λαβὼν παρὰ τοῦ βασιλέως συγγίλιον (διαβατήριον) μετέβη εἰς Ἐπίσκοπον και εἶτα εἰς Μάναλιν. (Migne 104, 1284).

1. Fr. Racki: *Bogomili i Patareni* S. A. σ. 391 κ. ἄ.

2. Jirecek: *Istoria Srba* μετάφ. Radonica σ. 29.

3. Ρωμ. γυ 13-14 προβλ. Δ. Μπαλάνου *Πατρολογία* Ἀθήναι 1930 σελ. 465.

δόγματα ἐπικυροῦσι δολίως καὶ ἀναφωνοῦσιν ἀλληγοροῦντες ἀθέσμως καὶ λίαν ἀμαθῶς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, Θεὸν ὁμολογεῖν λέγουσιν καὶ ἀναθεματίζουσιν τοὺς μὴ ὁμολογοῦντας αὐτόν¹. Νομίζομεν, ὅτι εἶνε ἀρκετὴ ἡ παροῦσα διαλεύκανσις διὰ τοὺς ἐκλαμβάνοντας ὡς ὀρθοδόξους τοὺς κατοίκους τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας καὶ στηριζομένους εἰς τὴν πολλαχόσε σημειουμένην σχετικὴν φράσιν τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ εἰς τὰ διάφορα μνημεῖα. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἡγεμόνων τῆς γείτονος Σερβίας,—τῆς ἀφειδοῦς δηλονότι σημειώσεως τῶν πομποδῶν φράσεων καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἐπίσημα κρατικά ἔγγραφα τῶν Βοσνίων ἡγεμόνων, ἅτινα σημειωτέον συνετάσσοντο τῇ παρουσίᾳ καὶ ἐποπτεῖᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν (αἰρετικῶν) ἀρχηγῶν ὡς τοῦ Deda, Starci κ.λ.π. δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὰ ἀνωτέρω νὰ μὴν ἀποτελοῦν σύνθηρες καὶ ἐπιβεβλημένον μέσον καὶ δόλωμα πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἀδαῶν, ἔξ ὧν «σχῆματι εὐλαβείας-πολλοὺς συναρπάζουσιν²...οἱ τοιοῦτοι Βογόμελοι οἱ βδελυκτότεροι καὶ δυσσεβέστεροι πολλῶν ἐχθρῶν τοῦ Σταυροῦ καὶ πρόδρομοι τοῦ ἀντιχρίστου καὶ τῆς ὅσον ἤδη παρουσίας αὐτοῦ κήρυκες ἔκδηλοι καὶ τῆς συντελείας τῶν αἰῶνων ἀναμφίβολα σήμαντρα³.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰκόνων καὶ τὴν συνήθειαν νὰ ἔχωσι τόσον εἰς τὰς οἰκίας ὅσον καὶ εἰς τοὺς ναοὺς, ὡς οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ εἰκόνας, οὐδὲν ἕτερον τεκμήριον καὶ διαφωτιστικὸν μνημεῖον ἔχομεν πλὴν τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου τοῦ Krstianin Hvala, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς καὶ οὗτος θὰ ἀνῆκεν εἰς τὰ τῆς βδελυρίας ἀποσκυβαλίσματα...«οἵτινες εἰσὶν οἱ Βογόμελοι κεκλημένοι, οἱ γνήσιοι μαθηταὶ τοῦ ἀντιχρίστου...σκοτεινόμεοι γὰρ ὄντες διάβολοι εἰς ἀγγέλου φωτὸς μετασχηματίζονται οἱ δαιμονοπρόσωποι⁴. Ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας ἐσέβοντο πρᾶγματι καὶ ἐτίμων τὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, θὰ ὑπῆρχεν ἀσφαλῶς πληθώρα τοιούτων εἰκόνων, ὡς τοῦτο συνέβαινε καὶ συμβαίνει παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς τόσον εἰς τοὺς ναοὺς ὅσον καὶ τὰς οἰκίας των. Ἐκ δὲ τῆς πληθύος τῶν εἰκόνων τούτων ἀναμφιβόλως καὶ παρ' ὅλας τὰς τυχόν καταστροφὰς καὶ μετέπειτα ἀπωλείας των θὰ ὑπῆρχον ἀρκετὰ δείγματα εἰκόνων καὶ αὐτούσαι εἰκόνες, τὰς ὁποίας ὡς καὶ οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ θὰ προσεπάθουν πάσῃ θυσίᾳ νὰ διαφυλάξωσι, ὡς ἄλλοι χριστιανοὶ ἔπραξαν καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας. Πλὴν ὁμως τὸ γεγονός ὅτι οὐδεμία ἀπολύτως εἰκὼν ἐσώθη ἀνήκουσα εἰς ναοὺς ἢ εἰς οἰκίας χριστιανῶν τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας μαρτυρεῖ πασιφανῶς τὴν παντελεῖαν τούτων ἀπουσίαν τόσον ἐν τῇ ἐπισήμῳ εἰρημένη ἐκκλησίᾳ ὅσον καὶ

1. Migne ε. ἀ. 104, 1244.

2. Αὐτόθι 140 σ. 664.

3. Αὐτόθι σ. 628.

4. Αὐτόθι 665 καὶ 672.

παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς Βοσνίας τοῦ μεσαίωτος. Πιθανὸν ὅμως νὰ ὑπῆρχον εἰς τοὺς ναοὺς των μόνον εἰκόνες καὶ τοῦτο πρὸς παραπλάνησιν, διότι πολλάκις «ἐξωγράφιζον εἰκόνας οὐ πίστει ἀλλ' εἰς τὸ ὑβρίζειν καὶ μαινεῖν αὐτάς»¹.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀνέγερσιν ναῶν δύο ἐκδοχαὶ δύνανται νὰ προβληθοῦν "Ἡ ὅτι κατεσκευάζον αὐτοὺς ἐκ συγκαταβάσεως ἢ ἐξ ὑποκρισίας «Κτίζουσιν ἐκκλησίας οἱ ἀσεβεῖς, καθὼς αὐτοὶ ταῦτα πάντα ὁμολογήσαντες οὐ πίστει ἀλλ' εἰς τὸ ἐμπαίζειν καὶ αὐτοὺς μαινεῖν»². Εἰς τούτους τοὺς ναοὺς συνήρχοντο καὶ ἀπετέλουν τὰ συνέδρια «καθ' ἑαυτοὺς γὰρ προσευχὰς καλοῦσιν αὐτῶν τὰ συνέδρια»³ καὶ ἐν τοῖς ὁποίοις πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἀπλουστέρων μεταλαμβάνουσιν... ἐξ αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν»⁴. Μάλιστα διετείνοντο καὶ ἐδίδασκον ὅτι ἡ μετάληψις τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦτο ἀπλῶς μετάληψις ἄρτου καὶ οἴνου κοινοῦ καὶ ἕνεκα τούτου «...τοὺς ἐκ λαϊκῶν μετεβληθέντας μετὰ τροφήν προσέρχεσθαι καὶ μεταλαμβάνειν, ὑποκρίσεως χάριν καὶ τοῦ λανθάνειν παραγγέλουσι, τοὺς δὲ ἐκ τῶν πρεσβυτέρων μεταβληθέντας αὐτὰ φαγόντας καὶ τὰ τῆς θείας καὶ φρικτῆς ἱερουργίας ἐπιτελεῖν ἐπιτρέπουσιν καὶ φανεροῦς ἀντιχρίστους κἄν αὐτοῦ Χριστοῦ πολίτας ἑαυτοὺς ὀνομάζουσιν»⁵. Τοῦναντίον οἱ τέλειοι ἐξ αὐτῶν svrsiteli—Perfecti οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βοσνίας ὡς ὁ Died, οἱ Gosti καὶ οἱ Starci ἐπίστευον καὶ ἐξεδέχοντο τὴν θεῖαν λειτουργίαν ὡς θυσίαν δαιμόνων ἐν τοῖς ναοῖς, οὓς ἐξελάμβανον ὡς κατοικίας δαιμόνων⁶, καθ' ὃν χρόνον ἐν πολλῇ ὑποκρισίᾳ καὶ τῷ προσεύχεσθαι σχηματίζονται⁷, ἐνῷ οὐσιαστικῶς τὰς ἐν ἐκκλησίᾳ συναξεις τῶν ἄλλων χριστιανῶν ἐβδελύττοντο⁸. Ἐὰν δὲ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν οἱ περὶ τὸν Dr. Clussac' ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καὶ τὸ γεγονός τῆς σιωπῆς ὅχι μόνον τῶν Βυζαντινῶν συγχρόνων χρονογράφων, ἀλλὰ καὶ τῶν πλησιεστέρων πρὸς τὴν Βοσνίαν καὶ μάλιστα τῆς γείτονος αὐτῆς ἐκκλησίας τῆς Σερβίας καὶ δὴ τῆς ἀπολύτου σιωπῆς των ἔναντι τῶν ἐπανειλημμένων ἐπεμβάσεων τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ πράγματα τῆς Βοσνίας (ἄτινας αὕτη ἐπεχειρεῖ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν δόκην χαρκαλεόντων κρηπτομένων αἰρετικῶν), καὶ μόνον τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ πείσῃ τοὺς ἐκλαμβάνοντας τοὺς Βοσνίους ὡς ὀρθοδόξους νὰ μεταβάλλωσι γνώμην.

1. Τοῦτ' αὐτὸ ἐποίουν καὶ διὰ τοὺς Σταυρούς' «εἰς τὸ καταπατεῖν καὶ μαινεῖν αὐτοὺς» Migne 131 σ. 49.

2. Αὐτόθι.

3. Migne 102, 29.

4. Αὐτόθι 140, 675.

5. Αὐτόθι.

6. Migne 150 σ. 64.

7. Αὐτόθι.

8. Thollosrn ε. δ. 225.

Ἄλλὰ καὶ αὐταὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ ἐνδείξεις ἀμφιβόλου χαρακτῆρος τῆς Ἑκκλησίας τῆς Βοσνίας δύνανται βαθύτερον ἔτι ἐξεταζόμεναι ν' ἀποβάλλωσι τὸν κλοιὸν καὶ τὸ κέλυφος τῆς ἀμφιβολίας καὶ νὰ ἐμφανισθῶσιν κατ' οὐσίαν ὡς τεκμήρια αἰρετικῆς χροιάς τῆς μεσαιωνικῆς Βοσνίας.

Καὶ πρῶτον ἡ ἐνδείξις τῆς τοπικῆς προελεύσεως τῆς αἵρέσεως εἰς Βοσνίαν ἀποβαίνει τεκμήριον αἰρετικῆς χροιάς διὰ τῆς καταρρίψεως τῶν προβαλλομένων ἰσχυρισμῶν. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὅποιον οἱ σύγχρονοι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, χρονογράφοι, ἱστορικοὶ ἔδεν ἀναφέρουσι τὴν θρησκευτικὴν ταύτην κίνησιν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ αἵρεσιάρχου Ἱερεμίου-Βογομίλου ἦτο ὁ αὐτός, διὰ τὸν ὅποιον οἱ σύγχρονοι τοῦ αἵρεσιάρχου τῶν Βογομίλων ἐν Κωνσταντινουπόλει Βασιλείου χρονογράφοι ἠγνόουν τὸν Βασίλειον παντελῶς πρὸ τῆς τεχνηέντου καὶ καταπληκτικῆς συλλήψεώς του. Διότι πάντες οἱ αἰρετικοὶ Βογομίλοι ἀλλὰ μάλιστα καὶ κυριώτερον οἱ ἀρχηγοὶ τῶν «οἱ Τέλειοι, ἐν γένει... μετ' εὐκολίας ἐπιτηδεύοντο τὴν καθ' ὑπόκρισιν καὶ προσποίησιν συμμόρφωσιν πρὸς τὰ τῆς (Ὁρθοδόξου) ἑκκλησίας καὶ τοῦτο ἵνα ἀποφεύγωσι τοὺς καθ' ἑαυτῶν διωγμούς», τὰς συλλήψεις καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Βουλγαρίας Θεοφύλακτος, εὐρισκόμενος ἐν μέσῳ ξένου ἀπὸ πάσης ἀπόψεως (γλωσσικῆς καὶ Ἐθνικῆς) περιβάλλοντος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξιχνιάσῃ τὴν αἵρεσιν καὶ νὰ διαπιστώσῃ σχετικῶς περὶ αὐτῆς. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Βουλγάρου ἱστορικοῦ Blagojev, ὅτι οἰαδήποτε θρησκευτικὴ κίνησις ἦτο ἀδύνατον νὰ λάβῃ χώραν εἰς τὴν τότε ὀπισθοδρομικὴν ἀπὸ ἀπόψεως πολιτισμοῦ Βουλγαρίαν τοῦ 10ου αἰῶνος, ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν εὐσταθεῖ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἐξῆς :

α) Ὅτι γενικῶς ἡ Βουλγαρία ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἡ γέφυρα δι' ἧς μετεβιβάζοντο αἱ θρησκευτικαὶ δοξασαὶ καὶ αἵρέσεις ἐξ Ἀνατολῆς προερχόμεναι καὶ πρὸς Δύσιν κατευθυνόμεναι ἀλλὰ καὶ ἡ κυρία ἐστία τῆς ἰδρύσεως καὶ τὸ Σχολεῖον τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ τῆς διαδόσεως τῆς αἵρέσεως τῶν Βογομήλων εἰς τὴν Δύσιν¹. Διότι ἀποτελεῖ ἱστορικὴν ἀλήθειαν τὸ γεγονός ὅτι μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ὡς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνούμου (752) τοῦ Τσιμισκῆ (970) κ. ἄ. μεταφερθέντων λαῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον καὶ δὴ εἰς Βουλγαρίαν ἦσαν οἱ πλεῖστοι αἰρετικοί². Ἐκ τούτων πολλοὺς εἰς

1. Ὑπάρχει σαφὴς μαρτυρία τις δι' ἧς πιστούμεθα πάντως τὴν ἐκ Δύσεως προέλευσιν τῆς αἵρέσεως «Ἔστιν ἡ αἵρεσις τῶν ἀθέων Φουνδαγιατῶν τῶν ἐαυτοὺς ἀποκαλούντων Χριστοπολίτας ἐν δὲ τῇ Δύσει καλουμένων Βογομήλων...» Migne tom. 131 σελίς 48 ἄ.

2. Migne τ. 131 Δογμ. Παν. τ. 2728 πρβ. καὶ Βαρσίδου: Ἑκκλ. Ἱστορία τ. 2 σελ. 236.

3. Αὐτόθι σελ. 223.

4. Migne τ. 42, 43, 27, 28 Κέδρωνος Β, 209.

Φιλιπούπολιν, μεταβάς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Κομνηνὸς μετέφερος εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ἄλλως τε τόσον μεγάλως μετέπειτα διεδόθη ἡ αἵρεσις αὕτη τῶν Βογομήλων εἰς Βουλγαρίαν, ὥστε ὁ Βούλγαρος Dobromir Βογόμιλος μετὰ τοῦ Παυλικιανοῦ Λέκκα παρὰ τὴν Τριαδίτσαν (Σόφριαν) εἶχον ἀρχίσει τὸν θρησκευτικὸν πόλεμον κατὰ τῶν «εἰκονολατρῶν τῶν οἰκῶν τῶν δαιμόνων» μετὰ ὀγδοήκοντα χιλιάδων ὀπαδῶν τῶν χωρικῶν¹.

β) Ἡ Βουλγαρία καὶ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν αἵρετικῶν ἐθεωρεῖτο ὡς καταφύγιον καὶ πεδῖον κατάλληλον δράσεως ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τῆς ὀπισθοδρομικότητός της (τὴν ὅποιαν ὁ Blagojev μεταχειρίζεται ὡς ἰσχυρὸν ὄπλον κατὰ τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ ἀναπτύξεως τῆς ἐν λόγῳ αἵρέσεως).

Οἱ αἵρετικοὶ Βογομήλοι ὡς «λύκοι χαίροντες καὶ δρῶντες ἐλευθέρως ἐν ὄρῳ ὀμίχλης», κατὰ τὴν λαϊκὴν ἔκφρασιν ἔσπευδον κυρίως εἰς τὰς χώρας ἔνθα τὸ πρῶτον διεδίδετο ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία, διὰ νὰ ἐνσπείρωσι τὰ ζιζάνια τῆς διδασκαλίας τῶν, ἅτινα ἐκαρποφόρου ἀκριβῶς ἔνθα ὑπῆρχεν ὀπισθοδρομικότης θρησκευτικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ, ὡς ἦτο ἡ Βουλγαρία. Τοῦτο σαφῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας. «...Πάλιν καὶ τῶν ἀσεβῶν ἐκείνων (τῶν Παυλικιανῶν ἀδελφῶν τῶν Βογομήλων) ἀκούσας φληναφούντων, ὡς μέλλουσιν ἐξ αὐτῶν ἐκείνων ἀποστέλλειν ἐν τόποις Βουλγαρίας τοῦ ἀποστῆσαι τινὰς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ πρὸς τὴν οἰκειάν καὶ μεμιασμένην αἵρεσιν ἐπισπάσασθαι, τῇ ἀρχῇ τοῦ θεοῦ κηρύγματος θαρροῦντες καὶ οἰόμενοι, ὡς εὐκόλως δυνήσονται τῷ ἀδόλῳ καὶ ἀληθινῷ σίτῳ τὰ οἰκεία σπείραι ζιζάνια»².

γ) Ἀλλὰ καὶ ἡ διαπίστωσις ἡ ὁποία ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀμνηχανίας τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν (τῶν συγχρόνων τῆς αἵρέσεως) νὰ ἐξημερεύσῃ τὸν ὄρον ἢ ὄνομασίαν «Βογόμηλος»³ μαρτυρεῖ ὅχι μόνον περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν Βογομήλων ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προελεύσεως τῶν αἵρετικῶν τούτων καὶ τῆς μεταδόσεως εἰς ἄλλας χώρας δὴ καὶ εἰς τὴν Βοσνίαν «δολερῶς καὶ ὑπούλως τῷ κωδίῳ τὸν λύκον περικαλύπτοντες»⁴.

δ) Ἐξ ἄλλου καὶ αὕτη αὕτη ἡ ὄνομασία τῆς πολωνύμου αἵρέσεως τῶν Βογομήλων καλουμένων Βούγγρων «Βούλγαροι καὶ κατὰ σύντημσιν Βούγγροι ὡς ἀπὸ Βουλγαρίας ἔχοντες τὴν ἀρχήν, ἔνθα ὑπεστηρίχθη καὶ ἐτρέφη ὑπὸ τῶν Μανιχαϊκῶν καὶ γνωστικῶν στοιχείων... καὶ ἡ ὄνομασία αὐτῆς εἶναι ἱκανὴ ν' ἀρχηστεύσῃ τὸ ἀμυντικὸν καὶ ἐπιθετικὸν συνάμα ὄπλον τοῦ Blagojev καὶ νὰ πιστοποιήσῃ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Βουλγαρία ἔμεινε πάντοτε ἡ ἐστία

1. Krumbacher: Ἱστορία Βυζαντ. λογοτεχνίας Μετάφρ. Σωτηριάδου Ἀθῆναι 1900 τόμ. 3 σελ. 431.

2. Migne τ. 104 σ. 1241.

3. Αὐτόθι 150 σελ. 28 πρβλ. Γ. Τούλια ἔ. ἀ.

4. Migne ἔ. ἀ, 1248.

τῶν Μανιχαϊκῶν αἰρέσεων, αἵτινες ἐκεῖθεν ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν Λατινικὴν δύσιν¹.

Αἱ ἐνδείξεις τοῦ ἀμφιβόλου χαρακτηῆρος, ὡς εἶναι ἡ τροφή καὶ ὁ γάμος τῶν κατοίκων τῆς μεσαιωνικῆς Βοσνίας, κατ' οὐσίαν ἀποτελοῦσι ἐνδείξεις ἂν μὴ ἀποδείξαι τῆς αἰρετικῆς χροιάς τῆς *Bosanska Crkva* κατὰ τὸν μεσαίωνα, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ὅτι ἐξηπάτουσαν τοὺς ἀδαιεῖς καὶ ἰδιώτας οἱ ἀρχηγοὶ τῆς αἰρέσεως παντοῦ καὶ πάντοτε καὶ μάλιστα ἐν Βοσνίᾳ «εὐλογοφανεῖς ἀφορμὰς ἔχουσι κατηγορεῖν τὰς ἀληθείας καὶ ἐξαπατεῖν τοὺς ἀμαθεῖς ἰδιώτας»² ὡς μαρτυροῦσι οἱ χρονολογικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι δὲν ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς *auditores ἀκροατὰς* τοὺς ἀπλοῦς—λαϊκοὺς ν' ἀπέχῃσι τοῦ γάμου, τῆς κρεωφαγίας καὶ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων μὴ αἰρετικῶν ἐπικοινωνίας, πρᾶγμα ὅπερ ἦτο ὑποχρεωτικῶς ἐπιβεβλημένον νὰ ἐπιχειρῶσιν μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ ὑποκριτικῶς οἱ *svrsiteli* πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παραπλανήσεως καὶ συλλήψεως εἰς τὰ δίκτυα τῆς αἰρέσεως νέων ὀπαδῶν. Καὶ τότε «... πάντα τὰ παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις δόγματα ἐπικυροῦσι δολίως... καὶ ἀπλῶς δίκην πολυπόδος ἢ χαμαιλέοντος τῷ καιρῷ καὶ τῷ τρόπῳ καὶ τῷ προσώπῳ συμεταβάλλονται ὅπως τινὰ τῶν κουφοτέρων θηρεύσωσιν...»³.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν τύχην τῶν κατοίκων τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας μετὰ τὴν Τουρκικὴν ὑποδουλώσιν καὶ αὕτη δύναται ν' ἀποδείξῃ τὴν αἰρετικότητα τῶν τότε Βοσνίων. Ἐὰν ἐρευνηθῇ ἡ προέλευσις τῆς καὶ σήμερον παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις ἐν Βοσνίᾳ ἐπικρατούσης συνήθειας⁴ τῆς ἰδιατέρας τιμῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ (τυπικῶς) τινῶν ἐκ τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν, αὕτη ἀσφαλῶς ἢ συνήθεια θ' ἀποδειχθῇ ὅτι θὰ ἔχει τὴν βᾶσιν τῆς εἰς τὴν κληρονομικὴν παράδοσιν τῶν ἐξισλαμισθέντων βιαίως ἢ καὶ ἐκουσίως προσελθόντων εἰς τὸν ἰσλαμισμόν διὰ λόγους συμφεροντολογικοὺς καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Διότι εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος τῆς περιφρονήσεως τῶν χριστιανικῶν λαῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑποδουλώσεώς των ὑπὸ τῶν Τούρκων. Οὗτοι «πολλαχοῦ θάνατον ἀπειλοῦντες καὶ σφάζοντες καὶ καιόντες δλόκληρα χωρία ἐξηνάγκασαν μέγα πλῆθος χριστιανῶν μάλιστα ἀνατολικῶν, Ἀλβανῶν καὶ Σλάβων ν' ἀσπασθῶσι τὸν Ἰσλαμισμόν...» Ἐν Ἀλβανίᾳ τὸ ἥμισυ, ἐν Ἑρζεγοβίνῃ δὲ καὶ Βοσνίᾳ τὰ ἑπτὰ ἢ τὰ ὀκτῶ δέκατα τῶν κατοίκων ἐγένοντο διὰ τῆς βίας Μωαμεθανοί⁵. Ἀργότερον ἴσως μετεχειρίζοντο οἱ Τούρκοι ἄλλα ὀλιγώτερον σκληρὰ μέσα πρὸς ἐξισλαμισμόν, ὡς τοὺς παραπλανητικούς

1. Δ. Κυριακοῦ Ἑκκλ. Ἱστορ. τ. 2 σ. 62.

2. Migne τ. 104 σελ. 1274.

3. Αὐτόθι σελ. 1244.

4. Γ. Τούλια ἔ. ἀ. σελ. 76.

5. Βαφείδου. Ἑκκλ. Ἱστορία Κων)λις 1886 τομ. 2 σελ. 333.

λόγους τοῦ συμφέροντος, δι' οὗ προσεῖλκυον τοὺς ἄδαστέρους καὶ κατ' εὐφημισμὸν χριστιανούς. Οἱ δὲ Σουλτάνοι ἀνύψουν πάντοτε κατὰ προτίμησιν εἰς ὑπάτα ἀξιώματα τοὺς ἐξωμότας τούτους ἢ ἐξιλαμισμένους χριστιανούς, διότι οἱ τοιοῦτοι καὶ ἐμφανέστεροι καὶ ἰκανώτεροι ἦσαν καὶ ζήλον θρησκευτικὸν ἐδεικνυον πλειότερον¹. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ ἀπόγονοι τῶν Βογομήλων διαβεβαιοῦσι τὴν καταγωγὴν των. Εἷς τι ὑπόμνημα τῶν Κροατῶν Μουσουλμάνων συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ ἐν Σικάγῳ τὴν 29)10)50 συγκληθέντος συνεδρίου ἐξαίρεται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Βοσνίας «τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ μεσαιῶνος καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ γενναίου Τνγκο ὡς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα στοργή, ὁ ἀσπασμὸς καὶ ἡ παραδοχὴ καὶ ὑπεράσπισις τῆς αἰρέσεως τοῦ Βογομολιτισμοῦ, κατὰ τῆς ὁποίας οὐδεμία δύναμις ἀκόμη καὶ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δράσῃ καὶ μάλιστα κατὰ τῆς (διπλῆς) ἀνεξαρτησίας της». Οἱ Βόσνιοι Μουσουλμάνοι διασαλπίζουσιν ἀκόμη καὶ σήμερον «ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν Βοσνίων τοῦ μεσαιῶνος εὐγενῶν, τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν Βασιλέων» ὡς τονίζεται σαφῶς εἰς τὴν ἐν λόγῳ διακήρυξιν².

Ταῦτα πάντα κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην, εἶνε ἰκανὰ ὄχι μόνον νὰ διαλευκάνωσιν ἀλλὰ καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ σκοτεινοῦ καὶ αἰνιγματώδους προβλήματος τούτου τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μεσαιωνικῆς Βοσνίας καὶ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τῶν Σλαβικῶν λαῶν τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ ἐπὶ πολὺ τοὺς ἱστορικούς.

1. Αὐτόθι.

2. Hrvatska volia Νοεμ.—Δεκεμ. 1950 Δαμασκὸς Συρίας.